

АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КУБАРЄВА Ольга Володимирівна

УДК 343.98

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З РЕАЛІЗАЦІЄЮ ВИБОРЧОГО ПРАВА**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Чернявський Сергій Сергійович, Київський національний університет внутрішніх
справ, начальник наукової лабораторії проблем запобігання та розкриття тяжких
злочинів

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент **Горбачевський Віталій Якович**, Київський
національний університет внутрішніх справ, професор кафедри оперативно-
розшукової діяльності

кандидат юридичних наук, доцент **Кобзар Олександр Федорович**, Кіровоградський
юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінального процесу та криміналістики

Захист відбудеться 29 вересня 2010 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 26.731.03 в Академії управління Міністерства внутрішніх справ
України за адресою: 02121, м. Київ, вул. Колекторна, 4

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Академії управління Міністерства
внутрішніх справ України за адресою: 02121, м. Київ, вул. Колекторна, 4

Автореферат розісланий «___». серпня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Ю. Хабло

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Злочинність, пов'язана з реалізацією громадянами виборчого права, останніми роками набуває в Україні загрозливих масштабів, що нерідко є перешкодою для визнання результатів виборів об'єктивними. За фактами порушень виборчих прав громадян лише під час виборчих перегонів 2004–2005 рр. порушено 1610 кримінальних справ (1297 – передано до суду), протягом кампанії з виборів Президента України 2009–2010 рр. – понад 1,5 тис. справ. За даними Державної судової адміністрації України, якщо з 2001 по 2004 р. за порушення законодавства про вибори до кримінальної відповідальності притягнуто 23 особи, то протягом 2005–2008 рр. – 796. Злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, становлять низку різних за об'єктом кримінально-правової охорони діянь, що потребує комплексних заходів протидії. Різне збільшення кількості порушень виборчого процесу в період виборчих кампаній, враховуючи підвищену увагу до цих фактів з боку громадськості, є чинником, що ускладнює оперативну обстановку як загалом по країні, так і в окремих регіонах.

Нині з'явилися нові технології (схеми) вчинення злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, удосконалюються способи їх планування, технічної реалізації та корупційного прикриття. Аналіз правоохоронної практики свідчить, що під час розслідування цих злочинів слідчі відчують суттєві ускладнення, пов'язані насамперед з дефіцитом інформації про типові способи учинення злочинів із властивими їм ознаками (82,0 % опитаних слідчих та працівників органів прокуратури); обставини, що підлягають встановленню для обґрунтованого порушення кримінальної справи (72,0 %); типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування (59,0 %); особливості проведення окремих слідчих дій (49,0 %) та специфіку використання спеціальних знань (41,0 %) тощо. Серед опитаних 90,0 % респондентів вважають за необхідне формування окремої методики розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики та кримінального процесу, зокрема Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломеевої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, Ю. М. Грошевого, О. Ф. Долженкова, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, Г. А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, В. Т. Нора, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, І. В. Сервецького, С. М. Стахівського, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, М. П. Яблокова та ін.

Окремі питання протидії злочинам та іншим правопорушенням у сфері реалізації законодавства про вибори у контексті їх кримінально-правової кваліфікації, кримінологічної характеристики та профілактики досліджували Л. В. Гудзь, В. М. Колесніченко, А. М. Колодій, С. В. Красноголовець, О. В. Лавринович, С. Я. Лихова, Л. П. Медіна, М. І. Мельник, С. А. Мозоль,

М. О. Мягков, М. Л. Ставнійчук, Ю. М. Годика, М. І. Хавронюк та ін. Численні публікації за темою дослідження, що трапляються у засобах масової інформації, здебільшого мають публіцистичний характер.

Отже, об'єктивна потреба наукового розроблення проблем розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, за допомогою криміналістичних методів і засобів, а також практичне значення результатів дослідження обумовили обрання цієї теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний, зокрема, зі Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007, Комплексною програмою профілактики злочинності на 2007–2009 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів наукових і дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 рр. (затверджено наказом МВС України від 5 липня 2004 р. № 755), планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Київського національного університету внутрішніх справ на 2007–2009 рр. Тему дисертації зареєстровано Координаційним бюро з проблем криміналістики Національної академії правових наук України (реєстр. № 730, 2006).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є формування науково обґрунтованих засад розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *завдання*:

- на основі комплексного аналізу законодавства та правозастосовної практики визначити поняття та провести класифікацію злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, за кримінально-правовими та криміналістичними ознаками;

- розкрити зміст основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, виявити та описати їх взаємозв'язки;

- виокремити особливості проведення попередньої перевірки інформації про злочин для обґрунтованого порушення кримінальної справи, запропонувати комплекс слідчих та інших дій слідчого щодо розв'язання тактичних завдань у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування;

- розробити криміналістичні рекомендації щодо удосконалення взаємодії слідчого та органу дізнання, а також використання допомоги представників виборчих комісій та інших суб'єктів у розслідуванні;

- виявити можливості використання спеціальних знань у розслідуванні, визначити характер і форми залучення спеціалістів, окреслити завдання, що вирішуються під час проведення судових експертиз;

- систематизувати організаційні й тактичні засади проведення окремих слідчих дій у розслідуванні злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають під час розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права.

Предмет дослідження – розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовувались такі методи: *діалектичний* – забезпечив дослідження основних елементів криміналістичної характеристики злочинів та методики їх розслідування, вплинув на формулювання висновків і пропозицій за темою дисертації; *порівняльно-правовий* – для дослідження законодавства, що регулює порядок проведення виборів та регламентує відповідні повноваження правоохоронних органів в Україні й за кордоном (підрозділи 1.1, 1.2); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, за його допомогою поглиблено та уточнено понятійний апарат (підрозділи 1.1., 2.1., 3.1); *системний* – при побудові класифікації злочинів, визначенні змісту та взаємозв'язків елементів криміналістичної характеристики й основних етапів роботи з доказовою інформацією (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1); *статистичний* – для ілюстрації теоретичних висновків даними вивчення державної статистичної звітності; *соціологічні* (методи спостереження, інтерв'ювання та анкетування використовувались по всій дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять: матеріали статистичної звітності Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України та Міністерства внутрішніх справ України; узагальнені результати вивчення за розробленими анкетами 175 кримінальних справ про злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, що перебували у провадженні протягом 2005–2009 рр. (ст. 157–159 Кримінального кодексу (КК) України); узагальнені дані опитувань 117 слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ, 114 прокурорів, їх заступників (помічників), 110 членів виборчих комісій з м. Києва, Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Львівської, Одеської областей та Автономної Республіки Крим; використано оперативно-розшукову, слідчу та судову практику. При підготовці роботи стався у нагоді власний досвід автора щодо роботи у слідчих підрозділах МВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні дослідженням комплексу проблем розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права. Автором сформульовано нові наукові положення та висновки, що мають важливе теоретичне і практичне значення, зокрема:

вперше:

– визначено поняття “злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права” у співвідношенні з поняттям “злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”, обґрунтовано їх класифікацію, що є основою для формування окремої методики розслідування;

– розкрито зміст основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, зокрема способу вчинення злочинів, обстановки вчинення злочинів, особи злочинця, слідів та ознак злочинів, виявлено їх взаємозв'язки та значення для розслідування;

– з урахуванням даних про спосіб вчинення злочинів виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, на підставі яких запропоновано алгоритми слідчих дій та інших заходів щодо розв’язання тактичних завдань;

– розкрито основні засади підвищення ефективності взаємодії слідчого та органу дізнання на початковому етапі розслідування злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права, визначено напрями використання допомоги представників виборчих комісій у розслідуванні;

– запропоновано рекомендації щодо організації й тактики проведення окремих слідчих дій у розслідуванні злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права, зокрема слідчого огляду, обшуку та виїмки, допитів свідків і підозрюваних (обвинувачених), призначення судових експертиз;

удосконалено:

– кримінально-правову та кримінологічну характеристику злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права, підходи до їх юридичної оцінки та кваліфікації;

– положення, що визначають основи криміналістичної характеристики злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина;

– криміналістичні засади використання даних про обстановку вчинення злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права, зокрема щодо значення для розслідування специфіки регулятивного законодавства та окремих процедур організації й проведення виборів;

– порядок роботи слідчого з документами як речовими доказами, методологічні основи виявлення ознак підрбок у документах;

дістали подальшого розвитку:

– криміналістична класифікація способів учинення злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права;

– методологічні засади вивчення змісту елементів криміналістичної характеристики злочинів;

– положення, що визначають порядок оцінки матеріалів про злочини, взаємодії слідчого та органу дізнання, проведення слідчих дій, використання спеціальних знань тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дослідження ґрунтується на результатах поглибленого вивчення правоохоронної практики, а його матеріали впроваджено як рекомендації у діяльність з розкриття та розслідування злочинів слідчих підрозділів органів прокуратури (акт впровадження від 21 вересня 2008 р. № 4576) та Міністерства внутрішніх справ України (акт впровадження від 30 вересня 2009 р. № 13/11-1519), а також у навчальний процес Київського національного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 20 травня 2008 р.) та Академії управління МВС України (акт впровадження від 21 вересня 2009 р.). Положення дисертації може бути використано для законодавчого, організаційного, методичного та інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів, судів і недержавних організацій, зацікавлених у протидії злочинам, пов’язаним з реалізацією виборчого права.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено на засіданнях кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ та на трьох науково-практичних конференціях, зокрема: міжнародній науково-практичній конференції “Научное и научно-методическое обеспечение противодействия преступности” на базі Північнокавказької філії Державного освітнього закладу вищої професійної освіти “Російська академія правосуддя” (Російська Федерація, Краснодар, 2006); науково-практичних конференціях “Наукове забезпечення правоохоронної діяльності: історія, сучасність та міжнародний досвід” (Київ, 2006) та “Актуальні питання управління органами внутрішніх справ у сучасних умовах” (Київ, 2009).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано сім наукових статей, серед яких чотири – у виданнях, включених ВАК України до переліку фахових з юридичних наук, три тези доповідей – в інших виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, чотирьох додатків на 29 сторінках, списку використаних джерел (203 найменування). Повний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з них загальний обсяг тексту – 171 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; охарактеризовано мету, головні завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про їх апробацію та впровадження, а також щодо публікацій, структури й обсягу роботи.

Розділ 1 “Поняття та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права” складається із трьох підрозділів і присвячений дослідженню питань стосовно визначення поняття, класифікації відповідних злочинів, а також змісту основних елементів їх криміналістичної характеристики.

У *підрозділі 1.1. “Поняття та класифікація злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права”* на основі комплексного опрацювання наукових джерел, законодавства та правоохоронної практики обґрунтовано підходи щодо їх визначення та класифікації.

При побудові класифікаційного ряду злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, пропонується їх розуміти як складову злочинів проти особистих прав і свобод людини та громадянина, що безпосередньо зазіхають на гарантовані Конституцією України активні та пасивні виборчі права. Дані вивчення кримінальних справ свідчать, що більшість порушень виборчих прав громадян характеризуються ідеальною чи реальною сукупністю різних злочинів. Злочинні вияви охарактеризовано за різними підставами.

Запропоновано класифікувати злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, за такими підставами: за стадіями виборчого процесу (складання та уточнення списків виборців, проведення передвиборчої агітації, голосування,

підрахунок голосів та встановлення підсумків голосування); за рівнями (вищий – Центральна виборча комісія, середній – виборчі округи, низовий – виборчі дільниці); за суб'єктами (злочин вчинено виборцем, членом виборчої комісії, офіційним спостерігачем, кандидатом на виборні посади, представником органу державної влади та місцевого самоврядування); за предметом злочинного посягання (заподіяння шкоди життю та здоров'ю осіб, порушення порядку документообігу, пошкодження або знищення матеріальних цінностей); за способами вчинення злочину (перешкоджання здійсненню виборчого права, підроблення виборчої документації, порушення порядку забезпечення виборів).

Серед чинників, що впливають на стан протидії злочинності у цій сфері, виокремлено такі: різке збільшення кількості злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, зокрема у період виборчих кампаній; високий рівень латентності злочинів; збільшення виявів корупції у сфері організації виборчого процесу; труднощі й перешкоди виявлення ознак злочинів та збирання доказової інформації. Результати аналізу матеріалів соціологічних досліджень дали змогу визначити основні проблеми, що впливають на ефективність діяльності правоохоронних органів, зокрема: корупційні процеси в державі та протидія зацікавлених осіб; недосконалість і нестабільність законодавства; відсутність розроблених методик розслідування; неефективна взаємодія правоохоронців, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадськості.

У підрозділі 1.2. *“Способи вчинення злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права”* на основі вивчення кримінальних справ і результатів соціологічних опитувань розглянуто дві основні технології (схеми) вчинення злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, зокрема: 1) способи перешкоджання здійсненню виборчого права: підкуп, обман, примушування до виконання певних дій, застосування насильства, знищення або пошкодження майна тощо; 2) способи фальсифікації виборчих документів: підроблення та використання підроблених документів, що супроводжують виборчий процес; 3) способи порушення порядку забезпечення виборів.

У підрозділі 1.3. *“Характеристика особи злочинця, предмета злочинного посягання та слідової картини”* систематизовано дані стосовно особи злочинця, предмета злочину, а також слідів й ознак злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права.

Осіб, які вчиняють злочини цієї категорії, доцільно поділити на три категорії: 1) члени виборчих комісій, які безпосередньо беруть участь в організації підготовки та проведення виборів, без їх пособництва неможливо застосувати певну частину технологій фальсифікації виборів (на думку 84,0 % опитаних слідчих та 49,0 % працівників органів прокуратури, рівень участі членів виборчих комісій у вчиненні злочинів становить не менше ніж 50,0 %); 2) особи, які є причетними до виборів в інший спосіб: службові особи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (сільські голови, заступники голів районних, обласних державних адміністрацій), офіційні спостерігачі, представники виборчих штабів кандидатів; 3) виборці, зокрема безробітні і пенсіонери, для яких участь у вчиненні злочину найчастіше є

способом швидкого збагачення. Службові особи виявляють найбільшу активність, що полягає в застосуванні важелів “адміністративного ресурсу” шляхом зловживання владою та службовим становищем.

Отримано узагальнені дані про осіб, які брали участь у вчиненні злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права. Усього у 175 вивчених справах притягнуто до відповідальності 154 особи. Здебільшого злочини вчинюють чоловіки (66,7 %); рівень участі жінок становить 33,3 %. Найбільшу активність становить вікова група від 30 до 49 років (75,0 %). Лише 6,7 % осіб належали до групи 18–24-річних; 15,0 % – до 25–29-річних; 3,3 % – до 50-річних і більше. Рівень освіченості злочинців порівняно високий: 55,0 % осіб мали вищу освіту; 11,0 % – середню спеціальну, 6,0 % – середню. У 68,0 % випадків у вчиненні злочинів брали участь службові особи, зокрема: члени виборчих комісій (44,0 %), представники державної влади та органів місцевого самоврядування (24,0 %). Третину притягнутих до відповідальності (33,1 %) становили офіційні спостерігачі та виборці. Розглянуто особливості участі у злочинних схемах членів виборчих комісій; офіційних спостерігачів; службових осіб органів влади та місцевого самоврядування.

Злочини, пов’язані з реалізацією виборчого права, здебільшого учиняються у складі групи (51,0 % вивчених справ). За стійкістю злочинної спрямованості у 29,0 % випадків групи становили собою тимчасові об’єднання на період вчинення конкретного злочину; у 46,0 % – стійкі об’єднання; у 25,0 % – організовані злочинні угруповання. Формування груп відбувалось, як правило, на підставі професійних зв’язків (у 62,0 % справ учасників групи пов’язували службові стосунки, і лише у 19,0 % – особисті). Організаторів злочинів у більшості випадків (55,0 %) слідством не встановлено. Коли їх вдавалося встановити, вони виявлялися, зокрема, членами виборчих штабів кандидатів, службовцями місцевих органів державної влади, представниками місцевих організацій політичних партій.

На основі загальної структури способу вчинення злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права, систематизовано типові сліди та ознаки злочинів. Визначено зв’язки між закономірностями слідоутворення та спрямуванням розслідування.

Розділ 2 “Початковий етап розслідування злочинів, пов’язаних з реалізацією виборчого права” складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто процесуальні та криміналістичні особливості початкового етапу розслідування, виявлено специфіку використання спеціальних знань, а також організації взаємодії слідчого з органом дізнання.

У підрозділі 2.1. *“Особливості порушення кримінальної справи про злочини, пов’язані з реалізацією виборчого права”* розглянуто особливості проведення попередньої перевірки інформації про злочин залежно від джерела вихідної інформації, зокрема: за заявами або повідомленнями членів виборчих комісій (29,0 % справ) та офіційних спостерігачів (22,0 %); за матеріалами, зібраними оперативними підрозділами унаслідок проведення оперативно-розшукових заходів (14,0 %); за заявами та повідомленнями виборців (13,0 %).

Розглянуто декілька класифікаційних груп типових слідчих ситуацій: залежно від кількості та достовірності даних, що містять матеріали перевірки на стадії порушення кримінальної справи; залежно від процесуальних наслідків порушення кримінальної справи; залежно від характеристики джерел вихідної інформації про злочин, а також поінформованості зацікавлених осіб про хід розслідування. Запропоновано відповідні алгоритми слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо розв'язання тактичних завдань у кожній з типових слідчих ситуацій.

У підрозділі 2.2. *“Взаємодія слідчого з органом дізнання у розслідуванні злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права”* розглянуто питання взаємодії слідчого з органом дізнання під час розслідування. Виокремлено три основних блоки суб'єктів взаємодії: суд та правоохоронні органи (МВС, прокуратура та ін.); Центральна, окружні та дільничні виборчі комісії; інші державні й недержавні підприємства, установи та організації.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, взаємодія слідчого та органу дізнання відбувається у процесуальних та непроцесуальних формах. До процесуальних форм взаємодії можна віднести: спільний розгляд слідчим та оперативними працівниками матеріалів про злочин і вирішення питання про порушення кримінальної справи (44,7 % справ); створення слідчо-оперативної групи (78,8 %); проведення оперативно-розшукових заходів у справах, в яких не встановлено особу, яка вчинила злочин, після передачі цієї справи слідчому (24,7 %); виконання доручень слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів у кримінальній справі, що перебували у провадженні слідчого на підставі ч. 3 ст. 114 Кримінально-процесуального кодексу України, п. 1 ст. 7 Закону України *“Про оперативно-розшукову діяльність”*. Непроцесуальні форми взаємодії виявляються також у взаємних консультаціях й обміні інформацією між слідчим та оперативним працівником; спільному плануванні розслідування, висуненні слідчих версій, визначенні ефективних способів їх перевірки процесуальним та оперативним шляхом; обговоренні результатів проведених слідчих дій та оперативно-розшукових заходів по мірі накопичення інформації у справі; спільних виїздах слідчого й оперативних працівників до інших регіонів для проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів тощо.

У підрозділі 2.3. *“Використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права”* доведено, що на ефективність розслідування впливає повнота використання слідчим спеціальних знань (57,0 % опитаних слідчих вважають цей чинник першочерговим). У 77,0 % справ недоліки розслідування пов'язані з неналежним використанням спеціальних знань. Залежно від завдань, що їх вирішують фахівці на досудовому слідстві, виокремлено такі форми використання спеціальних знань: залучення фахівців під час документування злочинів, проведення попередньої перевірки інформації про злочин та на стадії порушення кримінальної справи; консультаційна й безпосередня участь фахівців при плануванні, підготовці та проведенні слідчих

дій (виїмки та слідчого огляду документів, допиту свідків і підозрюваних); призначення та проведення судових експертиз.

При розгляді проблем використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, окремої уваги потребують питання проведення експертних досліджень. У практиці розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, найчастіше призначаються такі експертні дослідження: техніко-криміналістична експертиза документів; почеркознавча експертиза; судово-медична експертиза; експертиза матеріалів, речовин і виробів.

Розділ 3 “Організація і тактика проведення окремих слідчих дій у справах про злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права” складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто особливості одержання доказів з матеріальних джерел шляхом проведення слідчого огляду, обшуку, виїмки та від осіб під час допиту, виявлено специфіку організації і тактики їх проведення.

У підрозділі 3.1. “Слідчий огляд” значну увагу приділено слідчому огляду документів, оскільки у справах про злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, матеріальні сліди переважно на собі несуть виборчі документи, що могли зазнати підроблень. Метою огляду документів є виявлення ознак матеріального та інтелектуального підроблення, стосовно чого виокремлено основні способи підроблень (дописка; технічне підроблення підпису в бюлетенях для голосування, талонах до бюлетенів, виборчих списках, заявах виборців, протоколах про підрахунок голосів; підроблення відтисків печаток та штампів), які застосовуються під час підготовки, організації та проведення виборів, та їх відповідні ознаки. Доведено, що ефективність роботи з документами залежить від чинників об'єктивного (фізичний стан, інформативність, зв'язок з іншими доказами) та суб'єктивного (рівень сприйняття слідчого, оволодіння ним методикою розслідування, знання матеріалів справи, підбір необхідних спеціалістів тощо) характеру.

У підрозділі 3.2. “Обшук та виїмка” розглянуто особливості проведення обшуку та виїмки виборчої документації, оскільки сліди злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, здебільшого відображаються в документах, насамперед у тих, що супроводжують хід виборчого процесу. Тому на початковому етапі розслідування, передусім у випадках, коли інформацію про злочин отримано оперативно-розшуковим шляхом, важливо вжити усіх заходів для їх виявлення та вилучення – провести виїмку або обшук.

Залежно від способу вчинення злочину, об'єктами пошуку, зазвичай, є такі: документи, що регулюють порядок проведення виборів; документи, що відображають хід виборчого процесу (бюлетені для голосування, заяви виборців, протоколи про підрахунок голосів, протоколи про результати виборів), їх фрагменти, фотокопії (справжні та з ознаками підроблення); бланки документів з реквізитами (відбитками печаток, штампів, підписами службових осіб); комп'ютерна техніка та електронні носії інформації (компакт-диски, дискети, електронні записні книжки, платіжні картки, мобільні телефони тощо); зразки

бланків, штампів та печаток фірм; гроші (готівка в національній та іноземній валюті); особисті речі (блокноти, чернетки, щоденники тощо).

Визначено типові місця проведення обшуку та виїмки: Центральний державний архів вищих органів влади й управління України; місцеві державні установи; архівні відділи районних державних адміністрацій; приміщення виборчих дільниць, окружних чи територіальних виборчих округів, центральної виборчої комісії; приміщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування та інші об'єкти.

У підрозділі 3.3. *“Допит свідків та підозрюваних (обвинувачених)”* на основі вивчення кримінальних справ визначено коло осіб, які підлягають допиту у справах цієї категорії: особи, які беруть безпосередню участь в організації проведення виборів (члени виборчих комісій); особи, які іншим чином залучені до виборчих правовідносин; виборці; інші особи, які володіють інформацією, що становить інтерес для слідства. Розглянуто специфіку допитів, що визначається значним обсягом постановочних питань, які полягають у з'ясуванні виборчих процедур. Деталізовано організаційні й тактичні засади допитів залежно від процесуального статусу допитуваного (свідок, підозрюваний, обвинувачений), його причетності до виборчого процесу (член виборчої комісії, офіційний спостерігач, кандидат на виборну посаду тощо), професійної належності (службова особа, технічний працівник, представник правоохоронних органів та ін.), ступеня зацікавленості допитуваної особи у вирішенні справи, а також за іншими критеріями.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного комплексного дослідження проблем розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права сформульовано теоретичні положення та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для науки та правоохоронної практики, зокрема:

1. Поняття *“злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права”*, з урахуванням кримінально-правових і криміналістичних ознак, визначено як система кримінально-караних діянь, що складається з трьох рівнів: *“основні”* злочини, що визначають технологію злочинної діяльності та безпосередньо спрямовані на порушення виборчих прав: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України); фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158); голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз (ст. 158¹); незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158²); порушення таємниці голосування (ст. 159); порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) (ст. 159¹); інші злочини, що супроводжують порушення виборчих прав (є складовими способів підготовки,

вчинення та приховування): проти життя та здоров'я (ст. 115, 121, 122, 125, 126 КК України); проти громадського порядку та моральності (ст. 293, 295, 296); у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. 361–363¹); супутні злочини, пов'язані із протиправною (корупційною) діяльністю службових осіб: ст. 364–370 КК України.

Матеріали соціологічних досліджень дають підстави класифікувати способи учинення злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, залежно від стадій виборчого процесу. Запропонований напрям класифікації можна вважати підставою для подальшого вдосконалення методик розслідування.

2. Розроблення наукових засад розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, неможливе без урахування підтвердженої емпіричними даними криміналістичної характеристики. Спосіб учинення злочину є основним її елементом. Решта структурних складових (обстановка вчинення злочину, дані про особу злочинця, сліди та ознаки злочинів) перебувають у кореляційному зв'язку з ознаками способу.

Способи вчинення злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, систематизовано за такими класифікаційними групами: 1) способи перешкоджання здійсненню виборчого права (46,0 % вивчених справ): підкуп, обман виборців та інших учасників виборчого процесу; застосування насильства; знищення та пошкодження майна; безпідставне визнання голосування на виборчій ділянці недійсним; порушення таємниці голосування; знищення чи пошкодження виборчих документів, скриньок для голосування, інших предметів; 2) способи підроблення та використання підроблених виборчих документів (44,0 %): відкріпних посвідчень на право голосу, заяв виборців; протоколів про підрахунок та про підсумки голосування; незаконні оборудки з виборчими бюлетенями; підроблення інших виборчих документів; 3) способи порушення порядку забезпечення виборів (10,0 %): незаконна чи необґрунтована передача коштів; незаконне виготовлення або поширення агітаційних матеріалів; незаконне використання фінансової або матеріальної підтримки та ін.

Важливе значення для розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, має криміналістична характеристика їх суб'єктів, яких можна представити у вигляді трьох груп: 1) особи, які беруть безпосередню участь в організації підготовки та проведенні виборів – члени виборчих комісій, які вчиняють злочини у вигляді підроблення виборчих документів (відкріпних виборчих посвідчень, списків виборців, протоколів про підрахунок голосів, про підсумки голосування) та неправомірного використання виборчих бюлетенів; 2) особи, які причетні до вчинення злочинів в інший спосіб (службові особи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, офіційні спостерігачі, представники виборчих штабів кандидатів (зазвичай є організаторами вчинення злочинів, використовуючи “адміністративний ресурс”, зловживаючи владою та службовим становищем); 3) особи, які беруть участь у вчиненні злочинів за матеріальну винагороду (як правило, матеріально не забезпечені категорії осіб).

Визначальне місце у слідчій картині злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, мають сліди в документах. Слідчому необхідно досліджувати зв'язки в ланцюгу: “документ – відображений у ньому факт – виконавець документа”. Проведена класифікація типових ознак злочинів, що відповідає загальній структурі способу, виявляє закономірності, що мають значення для правильного висунення слідчих версій стосовно характеру події, про яку вони “сигналізують”, а також визначення напрямку розслідування.

3. Організація початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, включає: проведення попередньої перевірки інформації про злочин та оцінки її результатів для обґрунтованого порушення кримінальної справи; проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів з метою вирішення тактичних завдань, обумовлених конкретною слідчою ситуацією. Процес доказування на початковому етапі має підвищену складність та характеризується цілою низкою особливостей, серед яких: робота з документами як головним джерелом доказової інформації; встановлення причетності до злочину службових осіб органів влади та місцевого самоврядування; різнопланове використання допомоги фахівців; потреба у взаємодії з іншими правоохоронними органами, судами та громадськими організаціями (політичними партіями, виборчими штабами, блоками тощо). Типовими джерелами доказової інформації про злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, є: особи, від яких надійшла інформація (члени виборчих комісій, виборці, офіційні спостерігачі тощо), які є учасниками виборчих правовідносин або зацікавлені в результатах виборів; інші особи, які потрапили до поля зору органів досудового розслідування та можуть підтвердити певні факти або зробити певні доповнення; документи, що відображають виборчий процес.

4. Передумовою успішного розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, зокрема на початковому етапі, є взаємодія слідчого та органу дізнання, що відбувається у процесуальних і непроцесуальних формах. На стадії порушення кримінальної справи та початковому етапі розслідування обґрунтованість прийняття процесуальних рішень слідчим за матеріалами виборчих комісій залежить від результатів спільної діяльності органу дізнання, слідчих, учасників виборчого процесу та службових осіб органів влади.

5. Оскільки розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, пов'язано з аналізом регулятивного законодавства та судової практики щодо розв'язання питань виборчого процесу, важливе значення мають консультації слідчого з фахівцями в галузі конституційного та виборчого права, суб'єктами виборчого процесу тощо. Призначення експертиз у справах про злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, є одним з найважливіших засобів доказування. Висновки техніко-криміналістичної експертизи документів та почеркознавчої експертизи є основним засобом доказування у справах про підроблення виборчих документів. Ефективність проведення експертних досліджень безпосередньо пов'язана з узгодженістю дій слідчого та експерта, що включає в себе завчасне обговорення завдань, які виносяться на експертизу,

спільне використання засобів для отримання та закріплення доказової інформації, застосування, за потреби, прийомів дезорієнтації протидіючих осіб тощо.

б. Серед засобів доказування у справах про злочини досліджуваної групи найрезультативнішими визначено такі: проведення обшуку та виїмки; слідчий огляд документів; допит свідків та підозрюваних (обвинувачених); призначення судових експертиз. Виїмка документів є невідкладною слідчою дією, що дає змогу запобігти можливому знищенню й фальсифікації документів, гарантує повноту їх вилучення. Об'єктами, на яких проводять виїмку, є виборчі ділянки; службові приміщення, зокрема архівні установи, в яких зберігається виборча документація; інші приміщення (квартири, приватні будинки, офіси тощо). Для повного й усебічного дослідження матеріальних слідів злочину слідчому варто сконцентрувати увагу на роботі з документами, що включає їх виявлення, вилучення, огляд, дослідження, використання та зберігання. Завдання, що розв'язуються за допомогою слідчого огляду, можна умовно звести до трьох груп: визначення загальної характеристики документів та їх значення для розслідування; перевірка якісних характеристик документа, що поєднує аналіз їх ознак (реквізитів) та змісту; виявлення ознак, що індивідуалізують документ та дають змогу найповніше описати його. Під час роботи з документами доцільно застосовувати методи техніко-криміналістичного аналізу. Їх комплексне поєднання є найефективнішим, оскільки дає змогу доповнювати результати досліджень, що обмежені окремими методами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кубарева О. В. Характеристика способу перешкоджання здійсненню виборчого права / О. В. Кубарева // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 310–315.

2. Кубарева О. В. Злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права: суть та загальна характеристика / О. В. Кубарева // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – С. 128–135.

3. Кубарева О. В. Особливості слідчого огляду документів при розслідуванні фальсифікації виборчої документації / О. В. Кубарева // Право і суспільство : наук. юрид. журн. – 2008. – № 2. – С. 42–46.

4. Кубарева О. В. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права / О. В. Кубарева // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 6. – С. 116–122.

5. Кубарева О. В. Характеристика преступлений в сфере реализации избирательного права / О. В. Кубарева / Сборник научных и научно-методических трудов Северокавказского филиала Государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования “Российская академия правосудия”. – Краснодар, 2006. – Т. 2. – С. 163–165.

6. Кубарева О. В. Злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права: суть та загальна характеристика / О. В. Кубарева // Наукове забезпечення правоохоронної діяльності: історія, сучасність та міжнародний досвід : тези доп. загальноуніверситет. підсумкової наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки (Київ, 19–20 трав. 2006 р.). – К., 2006. – С. 43–44.

7. Кубарева О. В. Особливості проведення обшуку та виїмки при розслідуванні злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права / О. В. Кубарева / Актуальні питання управління органами внутрішніх справ у сучасних умовах : тези доп. загальноакадемічної наук-практ. конф. (Київ, 30 жовт. 2009 р.). – К., 2009. – С. 90–91.

АНОТАЦІЯ

Кубарева О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Академія управління Міністерства внутрішніх справ. – Київ, 2010.

У дисертації узагальнено результати дослідження злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права. Вивчено їх сутність та характерні особливості. На основі аналізу теоретичних концепцій, законодавства та практики визначено поняття злочинів й обґрунтовано їх класифікацію за кримінально-правовими та криміналістичними ознаками. Розкрито зміст основних елементів криміналістичної характеристики, виявлено їх взаємозв'язки. Головною метою роботи є розроблення засад розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, що зумовило розгляд проблем проведення попередньої перевірки та порушення кримінальної справи, розв'язання типових слідчих ситуацій, проведення слідчих дій, використання спеціальних знань тощо. Дослідження набуло практичного втілення в розроблених на його основі методичних рекомендаціях та порадах для правоохоронців.

Ключові слова: злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, розслідування злочинів, початковий етап розслідування, криміналістична методика.

АННОТАЦИЯ

Кубарева О. В. Расследования преступлений, связанных с реализацией избирательного права. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Академия управления Министерства внутренних дел. – Киев, 2010.

В диссертации обобщены результаты криминалистического исследования преступлений, связанных с реализацией избирательного права. Изучены их сущность и характерные особенности. На основе анализа теоретических концепций, законодательства и практики его применения определено понятие преступлений и обоснована их классификация, исходя из уголовно-правовых и криминалистических критериев.

Предложено классифицировать преступления данной категории по таким основаниям: стадиям избирательного процесса (составление и уточнение списков избирателей, проведение предвыборной агитации, голосование, подсчет голосов и установление результатов выборов); по уровням (высший – Центральная избирательная комиссия, средний – избирательные округа, низший – избирательные участки); по субъектам (преступление совершено избирателем, членом избирательной комиссии, официальным наблюдателем, кандидатом на выборные должности, представителем органа государственной власти и местного самоуправления); по предмету преступного посягательства (причинение вреда жизни и здоровью лиц, участвующих в избирательном процессе, нарушение порядка документооборота, повреждение или уничтожение материальных ценностей); по способам совершения преступления (воспрепятствование осуществлению избирательного права, подделка документов, нарушение порядка обеспечения выборов).

Способы совершения преступлений, связанных с реализацией избирательного права, систематизированы за такими классификационными группами: способы воспрепятствования осуществлению избирательного права (подкуп, обман избирателей и других участников избирательного процесса; применение насилия; уничтожение и повреждение имущества; безосновательное признание голосования на избирательном участке недействительным; нарушение тайны голосования; уничтожение или повреждение избирательных документов, корзинок для голосования, других предметов); способы подделки и использования поддельных избирательных документов (открепительных удостоверений, заявлений избирателей о выдаче открепительных удостоверений или списков избирателей с целью завладения открепительными удостоверениями, протоколов о подсчете и об итогах голосования, незаконные сделки с избирательными бюллетенями); способы нарушения порядка обеспечения выборов (незаконная или необоснованная передача средств; незаконное распространение агитационных материалов и пр.).

Анализ статистических данных, а также результатов социологических исследований, позволил определить основные факторы, влияющие на криминогенную ситуацию в этой сфере. Прежде всего, к ним относятся: резкое увеличение количества преступлений в сфере реализации избирательного права; высокий уровень латентности преступлений; нестабильность законодательства; отсутствие современных методик расследования; коррупционные процессы в государстве и неэффективное взаимодействие разных служб и ведомств. Большинство случаев совершения преступлений, связанных с реализацией избирательного права, характеризуются идеальной и реальной совокупностью различных преступлений.

В работе раскрыто содержание основных элементов криминалистической характеристики преступлений, выявлены и описаны их взаимосвязи. Основной целью диссертации является разработка основ методики расследования преступлений, связанных с реализацией избирательного права. Решение отдельных задач обусловило рассмотрение проблем проведения предварительной проверки и возбуждения уголовного дела, анализ типичных следственных ситуаций начального этапа расследования, особенности проведения следственных действий, использования специальных знаний и пр.

Эмпирическую базу исследования составляют систематизированные материалы статистической отчетности, обобщенные результаты изучения 175 уголовных дел, сводные данные опросов 117 следователей прокуратуры и органов внутренних дел, 114 прокуроров и их помощников, 110 членов избирательных комиссий. При рассмотрении отдельных вопросов широко использована административная, оперативно-розыскная, следственная и судебная практика, а также другие материалы, собранные в подразделениях Государственной судебной администрации Украины, Министерства внутренних дел Украины, Генеральной прокуратуры Украины.

Исследование определяется четко выраженной прикладной направленностью и находит практическое внедрение в разработанных на его основе методических рекомендациях для сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: преступления, связанные с реализацией избирательного права, расследование преступлений, первоначальный этап расследования, криминалистическая методика.

ANNOTATION

Kubareva O. V. The investigation of crimes connected with the realization of the right to vote. – Manuscript.

Dissertation for the degree of the Candidate of Law on the specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Court expertise; Operative-research activity. –The Academy of management of Ministry of internal affairs. – Kyiv, 2010.

In the dissertation the results of research of the crimes connected with the realization of the right to vote are summarized. Their essence and typical features are studied. On the base of the theoretical concepts, legislation and practice the meaning of such crimes is picked out and the classification on the base of criminal and criminalistic indications is done. The meaning of the main elements of criminalistic characteristic is shown, their connections are revealed and described. The main goal of the work is the elaboration of the base of the methodic of investigation of crimes connected with the realization of the rights to vote, that caused the consideration of the problem of the conduct of the preliminary investigation and the institution of the case, setting the typical investigative situations, realization of the investigation and the use of special knowledge etc. The research got the practical result in the elaborated on its base methodical recommendations and advises for the law-enforcement officers.

Key words: crimes connected with the realization of the right to vote, investigation of crimes, the first stage of investigation, criminalistic methodic.